

Women and the Evolution of *Halakha* *Kaddish, Minyan* and Rabbinic Ordination

Rahel Berkovits

Pardes Evening Lecture Series

3. *Mahzor Vitry*
144 s.v. nimtsa bisfarim

R. Simḥah of Vitry
France (d. 1105)

A story of R. Akiva who was walking on a path in a cemetery and met a man who was naked, black as coal, and carrying a large load of thorns on his head. R. Akiva, thinking he was alive, ran like a horse, shouting at him, and stopped him. He [R. Akiva] said to him: Why is this man doing such hard work? If you are a slave, and your master treats you like this, I will redeem you from his control. And if you are poor and people are playing tricks on you, I will make you rich. He [the man] said to him: Please, do not delay me lest those who are appointed over me become angry with me. He [R. Akiva] said to him: What is this and what is your work? He [the man] said to him: This man [himself] has died and every day they send me out to chop wood. He [R. Akiva] said to him: My son, what was your work in the world from which you came? He said: I was a tax collector and I showed favor to the rich and killed the poor. He [R. Akiva] said to him: Have you heard from those who oversee your punishment something that you can do as repair? He said: Please do not delay me lest

מחזור ויטרי

סימן קמ"ד

ד"ה נמצא בספרים

מעשה בר' עקיבא שהיה מהלך בבית הקברות בדרך ופגע באדם אחד שהיה ערום ושחור כפתם והיה טעון [טעון] משאוי גדול של קוצים על ראשו. כסבור עליו ר' עקיבא שהוא חי והיה רץ כסוס. גזר עליו ר' עקיבא והעמידו. אמר לו מה לאותו האיש לעשות עבודה קשה כזאת. אם עבד אתה [ואדונך] עושה לך [כך] אני אפדה אותך מידו. ואם עני עתה ובני אדם באים עליך בעקיפין אני מעשיר אותך. אמר לו בבקשה ממך אל תעכביני שמא ירגזו בי הממונים עלי. אמר לו מה זו ומה מעשיך. אמר לו אותו האיש מת. ובכל יום שולחים אותי לחטוב עצים. אמר לו בני מה היה מלאכתך בעולם שבאתה ממנו. אמר לו גבאי המכס הייתי. והייתי נושא פנים לעשירים והורג את העניים. אמר לו כלום שמעת מאותם הממונים עליך לפורענות

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

those who oversee my punishment become angry with me for this man [himself] has no repair. But I have heard from them something that is impossible. If, perhaps, this poor man [himself] had a son who would stand in the congregation and recite "*Barkhu et Hashem haniv'orakh*"¹⁸ and they [the congregation] will respond after him, "*Vihei sh'meih rabbah miv'orakh*,"¹⁹ immediately they will release him from the punishment. Now this man [himself] had never had a son and [when he died] he left behind a pregnant wife and I do not know if she gave birth to a male. And if she did give birth to a male child, who would have taught him Torah for this man never had a friend? Immediately, R. Akiva pledged to go and find out if a male son had been born to him in order to teach him Torah and stand him before the congregation. He [R. Akiva] said to him: What is your name? He said to him: Akiva. And your wife's name? He said to him: Shoshniva. And the name of your city? Ludkeya [possibly the city Laodicea]. Immediately, R. Akiva became extremely distressed and went and inquired about him. When he reached the city, he asked about the man. They told him: May the bones of that man be ground up! He [R. Akiva] asked about his wife. They said: May her memory be blotted out from the world! He asked about his son. They said: He is uncircumcised. Even the commandment of circumcision we did not do for him. Immediately, R. Akiva went and circumcised him and sat him with a book before him, but he [the son] could

איו דבר שיש לו תקנה. אמר בבקשה ממך אל תעביני שמא ירגזו עלי בעלי פורענות שאותו האיש אין לו תקנה. אלא שמעתי מהם דבר שלא היה יכול להיות. שאלמלא היה לו לעני זה בן שהוא עומד בקהל ואומר ברכו את ה' המבורך והם עונין אחריו ויהא שמה רבה מברך מיד מתירין אותו מן הפורענות. ואותו האיש לא היה לו בן מעולם. והניח את אשתו מעוברת. ואיני יודע אם ילדה זכר. ואם ילדה זכר מי מלמדו תורה שאין לאותו האיש אוהב מעולם. מיד קיבל עליו ר' עקיבא לילך לחפש אם הוליד לו בן זכר כדי ללמדו תורה ויעמידנו לפני הציבור. אמר לו מה שמך. אמר לו עקיבא. ושם אשתך. אמר לו שושניבא. ושם עירך לודקייא. מיד נצטער ר' עקיבא צער גדול והלך ושאל עליו. כיון שבא לאותו מקום שאל עליו. אמרו לו ישחקו עצמותיו של אותו האיש. שאל על אשתו. אמרו לו ימחה זכרה מן העולם. שאל על בנו. אמרו לו הרי ערל הוא. אפילו מצות מילה לא עיסקנו בו. מיד מלו ר' עקיבא. והושיבו בספר לפניו ולא היה מקבל התורה עד שישב (א) [מי] יום בתענית. יצתה בת קול ואמרה לו לזה אתה מתענה. אמר לפניו רבונו של עולם והלא

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

not receive the Torah until [R. Akiva] had sat forty days in fasting. A heavenly voice came out and said to him: For this one you fast?! He [R. Akiva] said: Master of the universe, have I not set him before you? God immediately opened his [the son's] heart and he [R. Akiva] taught him Torah, the recitation of *Shema*, and Grace After Meals. And [R. Akiva] stood him before the congregation and [the son] recited *bar'khu* and they responded after him, "*Barukh Hashem ham'vorakh*." At that moment, they released him [the father] from punishment. Immediately the man came to R. Akiva in a dream and said: May it be the will before You, the Holy One, Blessed be He, that your soul rest in the garden of Eden for you have saved me from the punishment of Gehenna. Immediately, R. Akiva opened and said (Ps. 135:13): "God, Your name is forever, God, your remembrance is from generation to generation." And therefore, it is customary on Saturday night to have a person who has no father or mother lead the prayer service [lit., pass before the ark] to say *bar'khu* or *kaddish*.

לפניך ערכתי אותו. מיד פתח הק' [הקדוש ברוך הוא] את לבו ולמדו תורה. וק"ש [וקריאת שמע] וברכת המזון. והעמידו לפני הקהל ואומר ברכו. והם ענו אחריו ברוך ה' המבורך. באותה שעה התירו אותו מן הפורענות. מיד בא אותו האיש לר' עקיבא בחלום. ואמר יהי רצון מלפניך הקב"ה [הקדוש ברוך הוא] שתנוח דעתך בן עדן שהצלת אותי מדינה של גהינם. מיד פתח ר' עקיבא ואמר (תהלים קלהי"ג) יי' שמך לעולם יי' זכרך לדור ודור: ועל כן נהגו לעבור לפני התיבה במוצאי שבת אדם שאין לו אב או אם לומר ברכו או קדיש.

4. *Sefer Or Zarua*

Vol. 2, Laws of Shabbat 50

R. Yitshak ben R. Moshe
Vienna (ca. 1180–ca. 1250)

Our custom in the land of Canaan³⁵ and, similarly, the custom in the Rhineland is that after the congregation says *ein keloheinu*, the orphan stands and says *kaddish*...And our custom is logically [the correct one] because of an event that happened, the story of R. Akiva³⁶...And so found my teacher, R. Eli'ezer of Worms, in *Tanna D'vei Eliyahu Rabbah* that a minor who says *yitgadal* [*kaddish*] saves his father from punishment.

ספר אור זרוע

חלק ב

הלכות שבת

סימן נ

מנהגנו בארץ כנען וכן מנהג בני רינץ לאחר שיאמרו הצבור אין כאלהינו עומד היתום ואומר קדיש...וכמנהגנו מסתברא משום מעשה שהיה דמעשה בר"ע: ...וכן מצא מורי ה"ר אלעזר מוורמזא דתנא דבי אליהו רבא דקטן האומר יתגדל מציל אביו מן הפורענות.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

5. Responsa Maharil

Hahadashot 28

R. Ya'akov Moellin
Germany (1360–1427)

[The great one of the generation, my teacher Rabbi Ya'akov Moellin, was asked...What is the reason it is called the orphan's *kaddish* and why do minors say this *kaddish*, since it is a *davar shebikdushah* [which requires a *minyan*]? Answer. ...And the orphans that say it because they cannot say *bar'khu* until they become adults, for all who are not obligated in the matter [*mitsvah* act] cannot fulfill the obligation on behalf of others. And all forms of *kaddish* generally are rabbinic decrees, but this *kaddish* is not obligatory, therefore, minors can say it. And in the story with R. Akiva, "*y'hei sh'mei rabba*" is also mentioned...as this *kaddish* is an addition and not obligatory ...and all these are not rabbinic decree but rather custom...³¹

שאלות ותשובות מהרי"ל

החדשות

סימן כח

נשאל גדול הדור מהרי"ל יעקב מולין...הטעם למה נקרא קדיש יתום. ולמה הקטנים אומרים זה הקדיש. והאילוהואדבר שבקדושה. תשובה. ...והיתומים שאומרים אותו לפי שאין יכולים למד סכו אלא אי"כ [אם כן] נעשו גדול, דכל מי שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתו, וכלהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן ניעור אבל קדיש זה לא דבר שבחובה הוא הילכך יכולין קטנים לאומרו ובעובדא דרי עקיבא הוזכר ג"כ [גם כן] יהא שמי[ה] רבא...משום דקדיש זה הוי תוספת ולא חובה...וכל הני גופייהו לאו תקנתא דרבנן ניעור אלא מנהג...

19. Responsa Hadvot Ya'ir 222

R. Ya'ir Bacharach
Germany (1638–1702)

Question: A strange thing was done in Amsterdam and made known there. That one died without a son and commanded before his death that ten [men] would study⁷¹ every day throughout the twelve months⁷² in his house, for pay, and after the study the daughter⁷³ would say *kaddish*; and the sages and leaders of the community did not prohibit her [from doing so]. And even though there is

שאלות ותשובות חוות יאיר

סימן רכב

שאלה: דבר זר נעשה באמשטרדם ומפורסם שם. שאחד נעדר בלי בן וצוה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בביתו בשכרם ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש; ולא מיחו בידה חכמי הקהילה והפרנסים. ואף כי אין ראיה לסתור הדבר כי גם אשה מצויה על קידוש

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

no [halakhic] evidence to contradict the act, since a woman is also commanded to sanctify God's name, [and] there is also a *minyan* of men who are called *b'nei Yisrael*, and even though the story of Rabbi Akiva from which is the source of orphans reciting *kaddish* occurred with a male child, in any event, it is logical that a daughter also provides benefit and peace of spirit to the soul [of the departed] since she is his offspring.

Nevertheless, one should be concerned that, because of this [act], they will weaken the power of the customs of the children of Israel which are also Torah, and each one will build an altar for himself according to his own logic, and the words of the Rabbis would be seen as laughter and a joke⁷⁴ and they will come to mock them....⁷⁵ And therefore in this case which has [a communal] gathering and publicity, it should be prevented. And, behold, according to my humble opinion I wrote — Ya'ir Hayyim Bacharach.

השם, גם יש מנין זכרים מקרי בני ישראל, ואף כי מעשה דר"ע [רבי עקיבא] שממנו מקור אמירת יתומים קדיש בבן זכר היה מ"מ [מכל מקום] יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא.

מ"מ [מכל מקום] יש לחוש שע"י [שעל ידי] כך יחלשו כח המנהגים של בני ישראל, שג"כ [שגם כן] תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו ע"פ [על פי] סברתו ומחזי מילי דרבנן כחוכא ואטלול' [ה] ויבואו לגלגל בו... ולכן בנדון זה שיש אסיפה ופרסום יש למחות. והנלפענ"ד [והנה לפי עניות דעתי] לכתבתי יאיר חיים בכרך.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

20. Responsa Sh'vut Ya'akov

Vol. 2, #93

R. Ya'akov Reischer

Prague (1670?-1733)

שאלות ותשובות שבות יעקב

חלק ב

סימן צג

In my question: A man passed away here with only two small daughters, the oldest of whom is four years old. At the time of his illness, he commanded me that I would give him halakhic

בשאלתי כאן נפטר איש אחד ולא היה לו כי אם שתי בנות קטנות, והגדולה שבהן היא בת ארבע שנים, ובשעת חוליו צוה אלי

permission for his oldest daughter to recite *kaddish*, [although] not in the synagogue at all. Now, the father of the deceased has come to recite *kaddish* for his son in the synagogue with the rest of the mourners [who are reciting *kaddish*] for their parents. Although R'ma wrote in 376 in the gloss, "If there are [other] mourners, etc., the rest of the relatives [can] say [*kaddish*], only they [must] make a compromise between them [and split up the recitations of *kaddish* for each] and [the rest of the relatives can recite] only if there is such an established custom in the city."⁸⁴ And his [R'ma's] intention was specifically [for] grandsons. This is also the case in Maharik.⁸⁵ For it is the root and source of the law, for how could one think that the father recites *kaddish*? The son brings merit to the father, but not the opposite...

Answer: ...And if so, on the face of it, it would appear that the father has [the right] to recite *kaddish* only under the condition that R'ma⁸⁶ stipulated, [which is] specifically in a place where there is an established custom [to do such] in the town; without such [an established custom], he should not recite *kaddish* for his son where there are other mourners present. One should not move from his [R'ma's] words where there is no known custom...Nevertheless, to appease the mind of those who die, God forbid, without sons etc. But, in the case before us, he already left a daughter who recites *kaddish* in the house with a *minyan* (because in the synagogue surely we do not let her say *kaddish* at all). If so, he [the deceased] already had peace of mind in this regard. And it appears that also with the regard to the matter of the prayer, his [the deceased's] father should only pray at the house with the *minyan* where the daughter is saying

שאתן לו התרה שבתו הגדולה תאמר קדיש, ולא בבה"כ [בבית הכנסת] כלל. ועתה בא אביו של הנפטר לומר קדיש על בנו בבה"כ [בבית הכנסת] עם שאר אבילים על אביו ואמו, אף דכתב רמ"א בסו"א [מן] שע"ז בהג"ה שאם יש אבילים וכו' אומרים שאר קרובים אלא שעושין פשרה ביניהם ובלבד שיש מנהג קבוע בעיר עכ"ל [עד כאן לשונו] כוונתו דוקא בני בנים וכן הוא במהרי"ק שהוא שורש ומקור דין דמהיכי תיתי יעלה על הדעת שאביו יאמר קדיש ברא מוכה אבא אבל לא להיפך...

תשובה: ...וא"כ [ואם כן] לכאורה היה נראה דיש לאביו לומר קדיש אך ורק כיון שהתנה רמ"א דוקא במקום שיש מנהג קבוע בעיר ובלאו הכי לא יאמר קדיש על בנו במקום שאר אבילים ואין לזוז מדברי היכא דליכא מנהג ידוע...ומכל מקום כדי להפיס דעת המתים חס ושלום בלא בנים וכו' אבל בגדון שלפנינו שכבר הניח בת שאומרת קדיש בבית אצל מנין (כי בבה"כ [בבית הכנסת] בודאי אין להניח לה לומר קדיש כלל) א"כ [אם כן] כבר יש לו פיוס דעת בזה. ונראה דגם לענין התפלה יש לאביו להתפלל רק בבית אצל המנין שאומרת הבת קדיש אבל בשאר תפלות וקדישים אין להם זכות נ"ל [נראה לי]. הקטן יעקב.

kaddish,⁸⁷ but in all the other prayers and [recitations of] *kaddish* they [fathers] do not have a right. So it appears to me. Ya'akov the insignificant.

21. *Aseih L'kha Rav* 5:33

R. Hayyim David Halevi
Israel (1924–1998)

...The Rabbi "*Shvut Ya'akov*" was not asked if a daughter could recite *kaddish* or not, and wrote it [her recitation] as the most obvious thing according to that which the rabbi who asked the question ruled. And also the rabbi who asked the question ruled simply to permit the daughter to say *kaddish* without any halakhic discussion of the essential issue. And it is understood from this that the recitation of *kaddish* by a daughter was to them permissible, clearly and simply, and it appears that is how they practiced in their communities. Therefore, the responsum of the Rabbi "*Shvut Ya'akov*" is not a lone [opinion]¹⁶⁰ against those who disagree. Rather, [it is] trustworthy testimony that this was the custom in those communities. Examine it and you will find it clear...

עשה לך רב
חלק ה
סימן ל"ג

...הרב שבות יעקב לא נשאל אם בת יכולה לומר קדיש או לא, וכתב זה כדבר פשוט ביותר על פי מה שהורה הרב השואל. וגם הרב השואל הורה בפשיטות להתיר לבת לומר קדיש ללא כל דיון הלכתי בעצם העניין. ומשמע מזה שאמירת קדיש ע"י [על ידי] הבת היה להם היתר פשוט וברור וכנראה שכך נהגו בקהלותיהם ולכן תשובת הרב שבות יעקב איננה יחידאה לגבי סברת החולקים אלא עדות מהימנה שאכן כך נהגו באותן קהלות ודו"ק [ודייק ותמצא קל]...

32. *Gesher Hahayyim*

Vol. 1, Chapter 30:8:5

R. Yehi'el Mikhel Tukachinsky
Israel (1874–1955)

The main benefit of *kaddish* is for the son to say for his father and mother [as is told in the story of R. Akiva that was brought earlier in section 3 as it was said (B.T. *Sanh.* 104a), "the son merits the father"]. And if he did not leave a son, only a daughter, if she is a minor (less than twelve [years old]), there are many places that permit her to recite *kaddish* in the synagogue after *aleinu* and after *shir shel yom* or before *barukh she'amar*. And there are those that permit her to recite *kaddish* even after *ein keloheinu* but the *bar'khu* is said by a man. And there are places that do not permit her to recite in the synagogue at all...¹⁶¹ and only if there is a *minyan* in her house can she recite *kaddish*, and an adult daughter they do not permit under any circumstances to recite *kaddish* in the synagogue.¹⁶²

גשר החיים
חלק א
פרק ל"ח
סעיף ה

עיקר תועלת הקדיש הוא באמירת הבן על א"א [אביו ואמו] [כמסופר בהמעשה דר"ע [דרבי עקיבא] המובא לעיל סעיף [ה] ג' וכדא"ל [וכדאמרו זה לשון] [סנהדרין ק"ד]. ברא מזכי אבא]. ואם לא השאיר בן אלא בת אם היא קטנה [נפרת מ"ב [משנים עשרה]] יש מקומות הרבה שמרשים לה לומר קדיש בבית הכנסת אחר עלינו ואחר שיר של יום או קודם ברוך שאמר. ויש מרשים לה לומר אפילו הקדיש אחר אין כאלוקינו, אלא שהברכו אומר גבר. ויש מקומות שאין מרשים לה כלל לומר בבית"כ [בבית הכנסת]... בלתי אם יש מעין בביתה תוכל לומר שם הקדיש, ובת גדולה לא מרשים בכל אופן לומר קדיש בבית"כ [בבית הכנסת].

37. *Hapardes*

Year 38, Booklet 6, pp. 5–6

R. Yosef Eliyahu Henkin

Eastern Europe and United States (1880–1973)

הפרדס
שנה ל"ח
חוברת ו' (אדר תשכ"ג)
סימן מ"ה, עמ' 5 – 6

Recitation of *Kaddish* By the Daughter.

I was driven to write an essay with this name due to a letter in the printed circular signed in the name of R. Moshe Leib Blair¹⁸²

of Chicago regarding the recitation of [mourner's] *kaddish* by a daughter in order to bring peace of spirit to the deceased. I saw to explain the issue of *kaddish*, in what manner it brings peace [to the deceased], and also an explanation of *kaddish* and its customs....

And let us move on to discuss the issue that was suggested of *kaddish* [recited] by a daughter. If the daughter comes to pray in the women's section and affirms her actions with sanctifying the Shabbat, *kasbrut* [observance] and purity and modesty, that all of these are essential, and she desires to also say *kaddish* in front of the women, at the time that they are saying *kaddish* in the men's synagogue [section] it is possible that there is no objection [i.e., it is halakhically permissible]. However, if she comes [in] to the men's synagogue [section] even in modest dress and all the more so in American dress, which is the opposite of holiness, the essence of which is to separate from lewdness and its accoutrements, which are voice, appearance, and licentious dress, all this is the opposite of sanctifying the name of Heaven, and will pain the deceased and will not cause peace at all. While all this is prohibited also outside the synagogue, but the synagogue is the last fortress whose defense gives hope for holiness in general.¹⁸³ However, with the destruction of the holiness within it, all is lost, God forbid. And God, who is blessed, should help us to sanctify and be sanctified with all of Israel.

אמירת קדיש ע"י [על ידי] הבת.

נתעוררתי לכתוב מאמר בשם זה ע"י [על ידי] המכתב-נדפס החוזר, חתום בשם הרב משה ליב

בלייער משיקאגו, ע"י [על ידי] אמירת קדיש ע"י [על ידי] הבת בכדי להביא קורת רוח להנפטר. וראיתי לבאר ענין קדיש ובאיזה אופן הוא מביא קורת רוח. גם ביאור הקדיש ומנהגיו....

ונבא לענין ההצעה של קדיש לבת. אם הבת תבוא להתפלל בעזרת נשים ותכשיר מעשיה בקדושת שבת, כשרות וטהרה וצניעות שכ"ז [שכל זה] הם עיקרים ותחפץ לומר גם קדיש בפני הנשים, בזמן שאומרים קדיש בביהכ"ס [בבית הכנסת] של האנשים, אפשר שאין קפידא. אבל אם תבוא לביהכ"נ [לבית הכנסת] של אנשים אפילו בלבושי צניעות ומכ"ש [ומה כל שכן] בלבושי אמריקה שהם היפך הקדושה שעיקרה פרישה מהעריות ואביזריהו שהם קול ומראה ופריצות המלבושים כ"ז [כל זה] הוא היפך מקדוש ש"ש [שם שמים]. ומה יהא צער להנפטרים ולא קורת רוח כלל ואף שכ"ז [שכל זה] אסור גם מחוץ לביהכ"נ [לבית הכנסת] אבל הביהכ"נ [הבית הכנסת] הוא המבצר האחרון ששמירתו נותנת תקווה לקדושה בכלל, אבל בהריסת הקדושה בו, הכל אבד ח"ו [חס ושלום]. והי"ת [והשם יתברך] יעזרנו לקדש ולהתקדש עם כל ישראל.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

38. Responsum Manuscript 1946
Printed in *Sefer T'shuvot Ibra* 2:4
and *Responsa B'nei Banim*
2:7 ** (Note)
R. Yosef Eliyahu Henkin
Eastern Europe and United States (1880–1973)

תשובת הגמ"ז
כת"י משנת תש"ז
נדפסה בתשובות איברא
חלק ב' סימן ד' (2)
ובשו"ת בני בני
חלק ב סימן ז.
** (הג"ה)

On the subject of *kaddish*, if a young girl can recite *kaddish* in the synagogue, here already the *apharonim* have spoken about it. And nonetheless I remember that in my youth, a young girl recited *kaddish* in front of the men in a community of righteous and [God]-fearing [people]. And you know, his honor [referring to the questioner], that even *kaddish* [recited] by men, if they are not fit to be prayer leaders, one should have great hesitation [to permit him to recite it] as anyone who recites *kaddish* in the congregation, he is a quasi prayer leader — and a prayer leader has to be worthy. And despite that we consider *kaddish* to be a worthy act, that it is known that were it not for *kaddish*, many would refrain from teaching their sons prayer and would not come to synagogue. And when they come because of *kaddish*, they come a bit closer to Judaism also the rest of the year, and for this reason itself, one should also not rebuff the young girls, since it [saying *kaddish*] causes closeness to Judaism. And, indeed, it is proper that she should stand behind the *m'hitsah* and there she should pray and also there she should recite *kaddish*, and if she should push and enter in front of the *m'hitsah* at the time of *kaddish* since undoubtedly also others are saying [*kaddish*] according to the current custom that many say *kaddish* [together], it does not bother us.

And in the days of the *apharonim* who discussed this, it was the custom that one person would say *kaddish* — and therefore it was not for the young girl to lead [lit., stand before the ark] the recitation of *kaddish* — for such was the way of the *rishonim*, that the one reciting *kaddish* would say it before the ark [as the prayer leader] and it certainly is not proper to allow the young girl to come before the ark as a prayer leader even for *kaddish* alone. But now that everyone says [*kaddish*] in his own place, and many are those who recite [*kaddish*], do not push this away with two hands and I have already written that it is correct [that she] should stand behind the *m'hitsah*.

ע"ד [על דבר] קדיש אם נערה יכולה לאמר קדיש בביהכ"נ [בבית הכנסת], הנה כבר דברו בזה האחרונים. ובכ"ז [ובכל זאת] זכרוננו שבילדותי אמרה נערה קדיש לפני האנשים בקהלה של חסידים ויראים. וידע כת"ר [כבוד תורתו] שאף קדיש של האנשים, אם אינם ראויים להיות ש"ץ [שליח ציבור] יש לפקפק בו הרבה, שהרי כל האומר קדיש בציבור הוא מעין ש"ץ [שליח ציבור] — וש"ץ [ושליח ציבור] צריך שיהא הגון. ובכ"ז [ובכל זאת] מחזיקין ענין הקדיש לדבר הגון, שידוע שאילולא הקדיש היו נמנעים הרבה מללמד את בניהם תפילה, ולא היו באים לביהכ"נ [לבית הכנסת] וכשבאים בגלל קדיש מתקרבים מעט ליהדות גם בשאר השנה, ומטעם זה גופא אין לדחות גם את הנערות — מכיון שזה גורם התקרבות ליהדות — ואמנם ראוי שתעמוד מאחורי המחיצה ושם תתפלל וגם שם תאמר קדיש, ואם תדחוף ותכנס לפני מהמחיצה בשעת קדיש מכיון שמסתמא גם אחרים אומרים כפי המנהג עכשיו שרבים אומרים קדיש לא איכפת לך.

ובימי האחרונים שדברו בזה היה המנהג שאחד היה אומר קדיש — וע"כ [ועל כן] אין לה לנערה לעמוד לפני התיבה לאמר קדיש — כי כך היה דרך הראשונים שהאחד האומר קדיש היה אומר זה לפני התיבה ובודאי שאין ראוי להניח לנערה לבוא לפני התיבה בתור ש"ץ [שליח ציבור] אפילו בעד קדיש לבד. אבל עכשיו שכ"א [שכל אחד] אומר במקומו ורבים הם האומרים אין לדחות זה בשתי ידיים וכבר כתבתי שנוכון שתעמוד אחורי מחיצה.

41. *Responsa B'nei Banim*

Vol. 2, #7

R. Yehuda H. Henkin
United States and Israel (1945-)

The recitation of *kaddish* by a woman and the joining [with the *minyan*] from the women's section.

...And they challenged him...and *Sh'e'rit Yosef* (Wahrman), Vol. 2 that there is only *kaddish* in a place with ten men, which is not the case in the women's section where the *me'hitah* divides between the men and there is not there a *minyan*, and his honor requested to hear my opinion. And I did not speak with the *ga'on*, my teacher, my grandfather, about this.

But perhaps his honor thought that the *ga'on*, my teacher, my grandfather, permitted women to say *kaddish* in their own *minyan* without ten men, God forbid, and this is not so, rather in the majority of synagogues in the United States there is a joining of the *minyan* from the women's section to the men's section. And this is from a number of perspectives. First that the ceiling joins them...and therefore in a synagogue where the *me'hitah* of the women's section does not reach the ceiling, one joins with the *minyan* from here and from there. And so it is in the majority of synagogues in the land of the *ga'on*, my teacher, my grandfather, as I wrote in *B'nei Banim* [Vol. 1] #4 and so was in the towns of Russia where the women sat up [high] in a balcony and they were not blocked, see there in section 2 and in the note. And witness that the *ga'on*, my teacher, my grandfather, wrote "that the woman should say *kaddish* in front of the women" and not in front of a *minyan* of women, and he wrote that she should recite at the time that the men are saying *kaddish* because she is dependent on their *minyan*. And the rest of the women and children in the women's section should answer after her "Amen" and "*Y'hei sh'meih rabbah*" and with this it is enough, as wrote *Sh'e'lot*

שאלות ותשובות בני בנים

חלק ב

סימן ז

אמירת קדיש על ידי אשה
וצירוף מעזרת נשים.

...והקשה עליו...ושארת יוסף (ווארמאן) חלק ב' שהלא אין קדיש אלא במקום עשרה גברים מה שאין כן בעזרת נשים שהמחיצה מבדלת בינה לבין הגברים אין שם מנין, וכבודו בקש לשמוע דעתי. ולא דברתי עם הגמ"ז [הגאון מורי וזקני] בזה.

אך אולי כבודו חושב שהגמ"ז [הגאון מורי וזקני] התיר לנשים לאמר קדיש במנין שלהן בלי עשרה גברים חלילה, ואינו כן אלא שברוב בתי הכנסת שבארצות הברית יש צירוף למנין מעזרת נשים לעזרת גברים. והוא בכמה אופנים, ראשית שהתקרה מצרפתם...ולכן בבית כנסת שמחיצת עזרת הנשים אינה מגיעה לתקרה יש לצרף למנין מכאן ומכאן וכן הם רוב בתי הכנסת באתרא של הגמ"ז [הגאון מורי וזקני] כמו שכתבתי בבני בנים [חלק א'] סימן ד' וכן היו בערי רוסיה כשהנשים ישוב למעלה ביציע ולא היו מוסתרות עי"ש [עיין שם] בסימן ב' בהג"ה. והעד שכתב הגמ"ז [הגאון מורי וזקני] שהאשה תאמר קדיש בפני נשים עכ"ל [עד כאן לשונו] ולא בפני מנין של נשים וכתב שתאמר בשעה שהגברים אומרים קדיש כי היא תלויה במנינם, ושאר נשים וטף שבעזרת נשים יענו אחריה אמן ויהא שמה רבה ובה סגי כמו שכתב בשו"ת משנת שכיר סימן י"א, ואפילו אין שם נשים וטף יכולה לאמר קדיש כיון שהגברים עונים אמן לקדיש של הגברים והיא אומרת אתם מלה במלה, ועיין בשו"ת [שאלות ותשובות] משנה שכיר

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

Utshuvot Mishneh Sakhir 11, and even if there are not any women or children there, [she] can recite *kaddish* since the men answer "Amen" to the *kaddish* of the men and she is reciting with them word for word. And look in *Sh'elot Utshuvot Mishneh Sakhir* there, that it is possible that there is no objection [i.e., it is halakhically permissible] even if there is no answer of "Amen" at all, rather everyone says *kaddish*...The outcome for us is that lawfully a woman can recite *kaddish* in the women's section where the *ni'hitshah* does not reach the ceiling...and it is possible that those that question the *ga'on*, my teacher, my grandfather, are not of his opinion, because in their places, since they are from Hungary, [where] all the *ni'hitshot* were up to the ceiling.

שם שאפשר שאין קפידא אפילו אין עניית אמן כלל אלא כולם אומרים קדיש...הקצא לנו ששפיר יכולה אשה לאמר קדיש בעזרת הנשים כשאין המחיצה מגיעה לתקרה...ואפשר שהמשיגים על הגמ"ז [הגאון מורי ודקני] לאו אדעתיהו שכן במקומותיהם שהם מיוצאי הונגריה כל המחיצות היו עד התקרה.

44. *Responsa B'nei Banim*

Vol. 2, #7 footnote ** (Note)

R. Yehuda Henkin

United States and Israel (1945-)

...And so in *Sh'elot Utshuvot Huvvot Ya'ir* and *K'neset Y'hezkel* they did not worry about the trill of her voice and all

the more so according to our custom²¹⁰ that she says [*kaddish*] together with the men and [we hold] two voices [spoken together] are not clearly heard. And also, she does not need to raise her voice and [with] a modest woman it is possible that they [the men] will not sense her recitation at all. And it is not comparable to what the *Magen Avraham* (139:10) wrote because there, it is referring to one who recites *kaddish* or *bar'khu* alone.

שאלות ותשובות בני בנים

חלק ב

סימן ז

** (הג"ה)

...וכן בשו"ת [בשאלות ותשובות] חוות יאיר וכנסת יחזקאל לא חששו שתסלסל בקולה וכל

שכן למנהגנו שאומרת בהדי גברים ותרי קולי לא משתמע, וגם אינה צריכה להגביה קולה ואשה צנועה יכולה שלא ירגישו באמירתה כלל ואינו דומה למה שכתב המגן אברהם בסימן קל"ט סעיף קטן י' כי שם מיירי באומר קדיש וברכו לבדו.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

48. Responsa Iggerot Moshe
Orah Hayyim Vol. 5, #12
R. Moshe Feinstein
United States (1895–1986)

B. Do you need a *m'hitsah* to separate only before a few women?

You asked if you need a *m'hitsah* to separate only before one or two women...there is no obligation of *m'hitsah* to separate before only a number of women. And one needs to clarify up until how many women one does not need a *m'hitsah*, such as in a house of mourning or in a house of study where they pray there on weekdays and *minhah* on the Shabbat, where there is no *m'hitsah*, is it permissible to let a number of women enter and sit in the end of the room?

And see, that in all of the generations, it was the practice that sometimes a poor woman would enter the house of study to collect *tsedakah* or a [female] mourner [would enter] to recite *kaddish* and the practical law on this issue needs study and depends on many issues. Nevertheless, it appears that in a house of study that every Shabbat even one woman who wants to come regularly for *minhah*, one should not be lenient and pray without a *m'hitsah* and only in occasional situations can one permit. And one can permit in occasional situations only up to two women and not more.

And there is a proof, as you mentioned, that according to the law, one can let one woman to enter the house of study based on the law in the *Shulhan Arukh* O.H. 282:3, that a woman goes up to be counted in the seven who are called [to read from the Torah on Shabbat].

שאלות ותשובות אגרות משה

או"ח

חלק ה

סימן יב

ב. אם צריך מחיצה לחוץ רק בפני מעט נשים?

שאלת אם צריך מחיצה לחוץ רק בפני אשה אחת או שתיים... שאין חיוב מחיצה להפסיק לפני כמה נשים בלבד, וצריך לבאר עד כמה נשים אין צריך מחיצה. כגון בבית אבל, או בבית מדרש שמתפללים שם בימי חול ובמנחה בשבת, שאין שם מחיצה, האם מותר להניח שכמה נשים יכנסו וישבו בסוף החדר.

והנה בכל הדורות נהגו שלפעמים היתה נכנסת אשה ענייה לבית המדרש לקבל צדקה, או אבלה לומר קדיש, וההלכה למעשה בעניין זה צריכה עיון ותלוייה בהרבה עניינים. ומכל מקום נראה שבבית מדרש שבכל שבת תרצה אפילו אשה אחת לבוא למנחה בקביעות, שאין להקל להתפלל בלא מחיצה, ורק באקראי אפשר להתיר. ואפשר להתיר, באקראי, רק עד ב' נשים ולא יותר.

והנה יש ראייה, כעין שהזכרת, שלדינא אפשר להניח לאשה אחת

להכנס לבית המדרש, מן הדין בשולחן ערוך או"ח [אורח חיים] סי' [מן] רפ"ב סעיף ג' דאשה עולה למנין שבעה קרואים.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

49. R. Joseph B. Soloveitchik
United States (1903–1993)

Dr. Joel Wolowelsky, *Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age* (New Jersey: Ktav Publishing House, 1997), 90²³³

The Kaddish matter is as follows. I [R. Gerald J. Blidstein] was asked about the question last year, and looking into it, could find no reason beyond “general policy” for forbidding it. I spoke to Aharon Lichtenstein [then Rosh Kollel at Yeshiva University and now Rosh Yeshivat Har Etzion], who had the same reaction and said he would ask the Rav [R. Joseph B. Soloveitchik, his father-in-law], which he did when I was on the other end of the phone. [R. Lichtenstein] put the question to him and then was directed to ask me whether the girl was stationed in the *ezrat nashim*, I, of course, answered in the affirmative and the Rav then said that of course she could say Kaddish.

יואל ולוולסקי, הדרום 57, אלול תשמ"ח, 157-158

לפני כעשרים שנה, כשנתעוררה השאלה באחד הסניפים של "יבנה" (ארגון הסטודנטים הדתיים בצפון אמריקה), בקשתי מאחד התלמידים של הגרי"ד סולובייצ'יק שליט"א [שיחיה לארץ ימים טובים אמן] (שהוא עכשיו משמש כר"מ [כריש מתיבתא] בישיבה גדולה בא"י [בארץ ישראל]) להציג את השאלה לפני הרב. להלן ציטוט מדברים שהשיב לי בכתב: "הצגתי את השאלה לפני הרב, וגם שאלתי אם יש נפקא מינה אם איש יאמר את הקדיש יחד איתה או אם היא תאמר את הקדיש לבד. והוא השיב שאין להתנגד בשני המקרים, שזה מותר". ועוד תלמידים מובהקים הזכירו את עמדתו הנ"ל של הרב שליט"א, וכן פשט המנהג בהרבה בתי כנסיות שמשמשים בהם חברי הסתדרות הרבנים.

Dr. Joel Wolowelsky, *Women, Jewish Law, and Modernity: New Opportunities in a Post-Feminist Age* (New Jersey: Ktav Publishing House, 1997), 88

In the early 1970s, when the issue came up in a chapter of Yavneh, the national association of religious Jewish college students, I asked one of the organization's leaders who was then learning with the Rav, Rabbi Joseph B. Soloveitchik, to put the question to him. R. Ezra Bick²³⁴ (now at Yeshivat Har Etzion) wrote back:

I spoke with the Rav about the question you asked concerning a girl saying Kaddish. He told me that he remembered being in Vilna at the "Gaon's Kloiz" — which wasn't one of your modern Orthodox shuls — and a woman came into the back (there was no *ezrat nashim* [women's section]) and said Kaddish after *ma'ariv*. I asked him whether it would make a difference if someone was saying Kaddish along with her or not, and he replied that he would see no objections in either case — it's perfectly all right. Coincidentally, checking around, I came across a number of people who remember such incidents from Europe, including my father (in my grandfather's *minyan* — he was the rav in the town). [Rabbi Chaim Yechiel Michel Bick was the rav in Medzhibush in Ukraine.]²³⁵

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

53. *Od Yisrael Yosef B'nei Hai* 32

R. Aharon Soloveichik
Chicago (1917–2001)

עוד ישראל יוסף בני חי
סימן ל"ב

And look in *T'shuvot Havvot Ya'ir* 242²⁴⁸ who wrote that if the deceased did not have a son, only a daughter, and the daughter is married then the husband is required to say *kaddish*. And if the daughter is not married then from the essence of the law the daughter can recite *kaddish*, however, one should not do this as it will weaken the customs of Israel and since there is publicity, one should prevent it. And it appears that, nowadays, when a number of men and women of Israel are fighting for the equality of women in regards to men on the issue of *aliyyot* for women, therefore if the Orthodox [lit., *hareidim*] rabbis prevent a woman from reciting *kaddish* in a place where it is possible that, as a result, the influence of Conservative and Reform rabbis will increase, then it is forbidden [for them] to prevent a daughter from reciting *kaddish*.

ועיין בתשובות חוות יאיר בתשובה רמ"ב שכתב שאם אין למת בן רק בת והבת נשואה או הבעל צריך לומר קדיש. ואם הבת אינה נשואה או מצד עיקר הדין הבת יכולה לומר קדיש אלא שלא תעשה כן שעל ידי זה יתחלשו מנהגי ישראל וכיון דאיכא פרסום יש למחות. ונראה עכשיו שכמה אנשים ונשים מישראל לוחמים בעד שיווי הנשים לעומת האנשים ביחס עם עליות בשביל הנשים א"כ [אם כן] אם הרבנים החרדים ימנעו אשה מלומר קדיש במקום שישנה אפשרות שע"י [שעל ידי זה] תתרבה ההשפעה של הרבנים השמרנים והריפורמים אז אסור למנוע בת מלומר קדיש.

Excerpts from *A Daughter's Recitation of Mourner's Kaddish*, a JOFA Ta Shma Halakhic Source Guide

R. Eliezer Berkovits

Crisis + Faith

kind will follow and the indignity and the suffering will be repeated. Yet all this could be prevented by the introduction of an appropriate formula into the marriage contract, for which there is sufficient validation within the *halakhah*.

We are confronted with a challenge to the conscience of Judaism, with a very test of its humane quality. Apart from the happiness of numerous human beings, which alone should be a matter deserving the highest compassionate priority among the concerns of the rabbinate, the moral dignity of the Law itself is at stake. The situation is ethically intolerable.

The day will come when the problem of the *Agunah* and other similar problems will be solved, as they well may be, within the framework of the *halakhah*. More and more young couples who abide by the *halakhah* are now demanding that appropriate conditions be included in their *ketubah*. They do this as a requirement of their Jewish conscience, out of loving concern for each other, in order to avoid possible human misery in the future, and in order to protect the ethical dignity of their marriage. There is little doubt that as more and more Torah-observant young couples will realize that there are halakhically valid possibilities to eliminate those problems that have plagued us in the past, the pressure on the rabbinate will become strong enough to turn the halakhically possible into the humanly real.

In addition to the legal status of the woman, a new concern that agitates many of us today is the religious status of the woman in the daily life of the Jewish community. This is truly a contemporary problem, resulting from radically changed intellectual, social, and economic conditions. The concern deals with what should be the place of the contemporary Torah-observant woman, who adheres to the rules of the *halakhah*, in the religious life of the community. Many of these women are well educated at colleges and universities, and have a broad, and often highly specialized,

secular education. Is it conceivable that they should continue to be excluded from any serious study of Torah and Talmud, and of the other disciplines in the study of Judaism, as they were in the past? What is bound to be the quality of Jewish life, in the homes and the communities, if intelligent, mentally alert women, otherwise fully involved in the moral, political, social and economic issues of the day should be as a matter of religious principle relegated to the status of the ignoramus within the realm where they ought to have their spiritual and religious roots, the realm of Judaism? Is the Jewish woman of today, who intellectually, socially, and, often professionally too, is indeed the equal of her husband, to remain only a passive participant in the daily religious life of the community, often only the spectator to Judaism which, apparently, is essentially a male concern and responsibility?

Once again, we have reached a juncture at which the comprehensive ethos of the Torah itself strains against its formulation in specific laws. It is, however, the very essence of the *halakhah* to be responsive to such a strain, and by its resolution to bring about an even richer realization of the Torah itself. Not only is the status of the woman at stake, but the status of Judaism itself. For if in its application it could not do full justice to the Jewish woman in her present state as she is longing for participation in the drama of Jewish realization in accordance with her capacity and spiritual need, its form of such application becomes itself highly questionable. Those who understand the true nature and function of *halakhah*, and are committed to halakhic Judaism, cannot accept such a suggestion. With unreserved openness and sensitivity to the genuineness of the problem, with faith in the vitality of the *halakhah*, with humility and yet with intellectual courage, the necessary halakhic work will be accomplished that will define the status of the woman anew, justly and meaningfully.